

MARTIN MITTELMEIER

ADORNO IN NAPELS

Hoe natuur in filosofie
kan veranderen

ten have

Martin Mittelmeier

Adorno in Napels

Hoe natuur in filosofie kan veranderen

Vertaald door Mark Wildschut

th) ten have

Inhoud

Proloog op de Vesuvius	7
Teksten aansnijden – de opzet van dit boek	13
Van landschap naar tekst	19
Het gelukkige eiland	19
Er zijn betere reizigers	26
Capri-lectuur	31
Poreus lavagesteente	35
Poreuze muziek	46
Onvoorziene constellaties	50
Prentbriefkaarten schrijven	57
Gespook in Positano	60
Beenderenmagazijn	73
Zelfontmoeting	87
Woonruimte opblazen	94
Nogmaals op de Vesuvius	105
De toerist	112
Het conventionele theater	117
Verouderde reisgidsen	121
Het verlies van de constellatie	137
Als de rode zon ondergaat	137
Barokke astronomen	144
Het ongeluksarsenaal van het functionerende	153
Pompeus technisch vertoon	164

De arme Sirene Parthenope	175
Het terugvinden van de constellatie	181
Overleven	181
Bloedwonder in Little Italy	184
Kleine demonenkunde	188
De profetie van Postitano	195
Wie uit de krater komt	197
Dood in Napels	209
Op het water drijven	212
Voortleven	214
Dankwoord	219
Bibliografie	221
Noten	233
Verantwoording illustraties	272

Proloog op de Vesuvius

Toerist zijn is een ellendige bezigheid. Als toerist wil je iets opwindends zien, iets nieuws, het bijzondere en authentieke van de streek waar je doorheen reist meemaken. Maar hoe moet je in zo korte tijd iets van het daar werkelijk geleefde leven proeven, je bent toch maar even te gast? Bovendien gingen zo velen je vóór. Maar hebben die niet op zijn minst de weg geëffend? En als je er dan toch bent, zou het dan niet jammer zijn, ja een verzuim als je niet hebt gezien wat al die anderen bezienswaardig hebben gevonden? Wat, u was in Parijs en niet op de Eiffeltoren? Maar wanneer was de gewone Parijzenaar voor het laatst op de Eiffeltoren? Wat, u was in Napels en niet op de Vesuvius?

Als een van de meest betoverende landschappen van Europa is de Golf van Napels van oudsher een geliefde reisbestemming. Midden in de halve cirkel die in het westen door de eilanden Ischia en Procida en in het oosten door het schiereiland van Sorrento wordt omzoomd, troont de Vesuvius – de aura van verwoestend geweld die ervan uitgaat ten spijt, draagt hij voor een aanmerkelijk deel bij aan de bekoorlijkheid van de Golf. Het losse lavagesteente rond de vulkaan, dat rijk is aan mineralen, maakt de bodem buitengewoon vruchtbaar.¹ Ook daarom zoeken de mensen de nabijheid van de vulkaan. Het verder naar het westen geslingerde magma wordt, als het afkoelt, door de ontsnappende gassen poreus en vormt het lichte, luchtige tufsteen, dat de streek haar mediterrane voorkomen verleent; het geeft ‘de zachte, zonnige, van een bijna landelijke melancholie overgoten oevers de kleur van honing,’ zoals de Napolitaanse schrijver Raffaele La Capria over zijn geboortestreek schrijft.² ‘Hoe vergilliaans is dat allemaal,’ roept La Capria geestdriftig uit,³ en inderdaad kon je al vanaf de late oudheid ten zuidwesten van Napels de

plaatsen bezoeken waar de *Aeneis* van Vergilius zich zou hebben afgespeeld. Aan het meer van Avernus en op de zwavel-spuwende Flegreïsche Velden kon je in de voetsporen treden van de titelheld, tot waar hij de onderwereld betrad, en het graf van de dichter bezoeken.⁴

Elke tijd beschrijft, verdicht en bereist haar eigen oorden van verlangen. In de negentiende eeuw heeft Napels zich een vaste plaats veroverd als zuidelijkste etappe in de grote Europese vormingsreis, de Grand Tour. Maar dan ontdekt de schilder en schrijver August Kopisch bij een klein eiland voor de landtong van Sorrento een mystiek blauw oplichtende grot en maakt van Capri het hoofdkwartier van de Noord-Europese beschavingsmoeheid. De blauwe bloem van de romantici wordt een plaats waar je kunt zwemmen⁵ en illumineert niet meer alleen het vergilliaanse westen van Napels, maar betovert de hele Golf. Ook de donkere, rotsachtige kust van Amalfi, die de Golf vanaf de landtong van Sorrento ‘van buitenaf als een vesting beschermt’⁶ en waar plaatsen als Positano bijna loodrecht in de rots zijn gebouwd, zal al snel door haar uitstraling bereikt worden.

In een essay over het toerisme uit de jaren vijftig, dat duidelijk de invloed verraadt van Adorno, leidt Hans Magnus Enzensberger het toeristische verlangen af uit de romantische vrijheidsdroom. Het ongerepte landschap en de ongerepte geschiedenis ‘zijn tot op de dag van vandaag de idealen van het toerisme gebleven. Toerisme is niets anders dan de poging de op de verte geprojecteerde wensdroom van de romantiek hoogstpersoonlijk te verwerkelijken. Hoe meer de burgerlijke maatschappij zich sloot, des te intenser probeerde de burger er als toerist aan te ontsnappen.’⁷ Je kunt je nauwelijks een idealere uitdrukking van die vrijheidsbehoefte voorstellen dan de fonkelende grot van Kopisch. Kopisch’ eigen reis was al eerder een vlucht voor de bekrompenheid van het gezinsleven en de eisen van de opvoeding dan een studiereis, en Dieter Richter stelt vast dat het ‘vertrek naar het zuiden niet zelden een verlossing van het noorden’ was.⁸ Capri wordt een opvangcentrum voor non-conformisten en gestrande reizigers van allerlei plumage.⁹ Maar door de duivelse logica dat een plaats die non-conformisme belooft tot conformistisch handelen leidt, blijven zij niet lang onder elkaar: iedereen wil ernaartoe. Zodra de burgerlijke maatschappij de droom van ongereptheid koestert, is die volgens Enzensberger ook alweer vervlogen. Kopisch had de ontwikkeling van Capri tot toeristische hotspot al flink bespoedigd en als ‘multimediale propagandist van zijn ontdekking’¹⁰ het idee opgevat de Vesu-

vius of de blauwe grot als miniatuurmodellen na te bouwen.¹¹ Er is ‘op deze gezegende plek op aarde’ geen ontkomen aan ‘het ruisen van het woud van Duitse dichters’,¹² vond Theodor Fontane in 1874 al licht geërgerd, en hij doelde daarmee behalve op de grot op het door August von Platen, een vriend van Kopisch, geschreven gedicht over de vissers van Capri.

Tot de jaren twintig zal de opdringerigheid van de toeristische ‘voorbeelden’ almaar toenemen. ‘Waarom zou je op reis gaan?’ laat Siegfried Kracauer, die redacteur was van de *Frankfurter Zeitung*, in zijn roman *Georg* de titelheld innerlijk uitroepen en hem voor de hinderlijke lentekoorts een goed heenkomen zoeken in de stadsbioscoop, die hem echter op het witte doek meteen weer een voorjaarszon voortoverft. Het eerste beeld? ‘De blauwe grot zweefde heel dichtbij en glansde zo vreemd als ze ter plekke nooit had kunnen glanzen.’¹³ En ook Kracauers vriend, de jonge compositiestudent Theodor Wiesengrund-Adorno, weet, lang voordat hij onder de naam Adorno als spelbederver van alle mogelijke vrijetijdsbestedingen, dus ook van het reizen, berucht werd, over een merkwaardige vorm van dit fenomeen te berichten: de Thomas Cook reisorganisatie, uitvinder van het all-inclusive toerisme, betaalt een pittoreske visser van Capri om de ‘langgetande Amerikaanse dames’ en de ‘heren uit Saksen’ (20, 584)¹⁴ een gevoel van authenticiteit te bezorgen – verbazingwekkend genoeg duikt deze zogenaamd oorspronkelijke figuur op meerdere plaatsen tegelijk op. ‘How lovely,’ roepen de Cook-toeristen uit.

Niettemin zijn Kracauer en Adorno in september 1925 vertrokken voor een toer naar Zuid-Italië, naar de Golf van Napels en de kust van Amalfi. Maar wat doe je daar dan, als je zo goed weet hoe dubieus het toeristische is? Je zou de Vesuvius kunnen beklimmen – wat anders dan zoiets geweldigs als een vulkaan zou je het gevoel kunnen geven iets unieks mee te maken, waarvoor je die reis eigenlijk hebt ondernomen? ‘Vulkanen met heel hun vernietigende geweld’¹⁵ behoren – naast enorme rotspartijen, orkanen, de tot kolken gebrachte oceaan en vergelijkbare vervaarlijke fenomenen – al in Kants *Kritik der Urteilskraft* tot de catalogus van natuurverschijnselen die in staat zijn bij ons het gevoel van het verhevene op te roepen. Overigens slechts onder één voorwaarde, namelijk ‘dat we in veiligheid zijn’.¹⁶ Want wie bang is ‘kan helemaal niet over het verhevene in de natuur oordelen’,¹⁷ dan ben je met zoiets profaans bezig als het redden van je leven. Eindelijk een echt voordeel van de toerist boven de inheemse bewoners. Terwijl die laatsten

zich in de gevarenzone van een mogelijke eruptie bevinden, mag de gast – die voor de rest van het jaar in veiligheid is – van de verheven huivering genieten. ‘Het subject van de oneindige ideeën van de rede is dus voor Kant bovenal een toerist,’ schrijft Boris Groys.¹⁸

In Kants tijd was de Vesuvius ook nog niet stevig in handen van de Cook-baan. Pas in 1887 kocht John Mason Cook, de ‘zoon’ van Thomas Cook & Son, de acht jaar eerder geopende kabelbaan. Vlak voor hij stierf vatte Cook het plan op een elektrische spoorlijn te bouwen die je naar de ‘funicolare’, de tandradbaan moest brengen. Weliswaar heeft de Vesuvius zich daar in 1906 nog tegen verzet en bij een uitbarsting het laatste traject van de kabelspoorweg verwoest, zodat je het laatste stuk van de beklimming te paard moest afleggen, maar drie jaar later werd het baanvak opnieuw gebouwd en het aantal wagons maar meteen met twee stuks uitgebreid. De pas aangesloten elektriciteit maakte zelfs nachtelijke ritten mogelijk. In de jaren twintig werd de toeloop zo groot dat er nog eens drie sporen bij kwamen.¹⁹ Het concept van het all-inclusive toerisme maakte het mogelijk dat iedereen die een reis naar Midden- of Zuid-Italië boekte daar een gratis coupon voor de trip naar de top van de Vesuvius bij kreeg – of hij wilde of niet.²⁰

De mentale verkleining van het vulkanisch verhevene verliep parallel aan de technische bedwinging. Fontana schrapte het bezoek aan de Vesuvius al van zijn reisplan²¹ en hij zag er geen been in de vulkaan als metafoor voor zijn indigestie te incorporeren. En voor de ondanks Kracauers portret in het essay ‘Felsenwahn in Positano’ haast vergeten Zwitserse kunstenaar Gilbert Clavel, die in de jaren twintig probeerde met behulp van springstof van een oude toren in Positano een gerieflijke woning te maken, wordt de Vesuvius prompt een motor van zijn lichaam-automobiel: ‘Ik heb zojuist een lange buis in de uitlaat van mijn met aangekoekte sedimenten afgesloten darmen gestoken en daar een licht, heilzaam theetje in laten lopen. Daarop volgde een uitbraak als die van de Vesuvius, die van mijn achterste weer een telescoop maakte.’²²

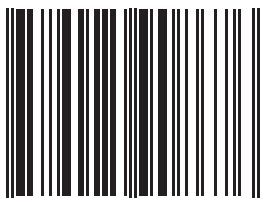
Dus wat doet Adorno als hij in september 1925 zelf aan de rand van de krater van de zo geschonden Vesuvius staat, ‘waar reizigers vanwege de wind maar kort vertoeven’ (20, 583), wat doet hij met deze zo ambivalente toeristische ervaring? Hij schrijft geen romantisch reisverslag. Hij schrijft niets satirisch over de toeristische ontwijding van het demonisch verhevene door kabelbaan, souvenirwinkeltjes of prentbriefkaartengeluk. Hij maakt wat hij meent te zien tot kern van zijn filosofie.

‘Wat doet Adorno als hij in september 1925 zelf aan de rand van de krater van de zo geschonden Vesuvius staat, wat doet hij met deze zo ambivalente toeristische ervaring? Hij schrijft geen romantisch reisverslag. Hij schrijft niets satirisch over de toeristische ontwijding van het demonisch verhevende door kabelbaan, souvenir-winkeltjes of prentbriefkaartengeluk. Hij maakt wat hij meent te zien tot kern van zijn filosofie.’

Adorno in Napels laat zien hoe een reis naar Napels een doorbraak betekende in het denken van de beroemde filosoof Theodor W. Adorno. In het door de vele uitbraken van de Vesuvius poreus geworden landschap, in de chaotische structuur van de stad zelf, vond hij de inspiratie voor zijn latere filosofie: een denken dat zich radicaal verzet tegen alle toe-eigening. Martin Mittelmeier laat in dit vernieuwende boek zien hoe Adorno's hermetische filosofie uiteindelijk wortelt in een concrete ervaring.

Martin Mittelmeier (1971) is literatuurwetenschapper, redacteur en schrijver. *Adorno in Napels* is zijn eerste boek dat in het Nederlands vertaald is.

9 789025 908676

WWW.UITGEVERIJTENHAVE.NL